

OTKA Beszámoló 2016

Eredeti Célkitűzések

A forrásfeltáró és társadalomtörténeti alap kutatás egy vezető kutató irányításával, két kutató részvételével történt. A projekt keretében egyfelől a társadalom, illetve az egyháztörténet által már régóta tárgyalt jelenségeket – a klérus és a világi hívek kapcsolata, a jog és az erőszak mindennapi megjelenési formái és használata, a házasságok története, stb. – vettük górcső alá; másfelől igyekeztünk a feltárt forrásanyagot a történetírás új nézőpontjainak megfelelően használni. A vizsgálatokat egy speciális forrástípus feltárása (az Apostoli Penitenciária hivatalának magyarországi kérvényei) és elemzése tette lehetővé, amely kiválóan alkalmas a korabeli mindennapok és társadalmi gyakorlatok átalakulásának érthetőbbé tételére.

A kutatási főbb témák a következők: a Sacra Poenitentiarie Apostolica hivatala és működése; a társadalmi és földrajzi mobilitás korabeli eltérései; a kérelmezők és taktikáik; házassági kérdések és a korabeli morál, mint eszköz a kérvényekben; jog és erőszak, 1514 és a kérelmezők elbeszélései; az erőszak jelentései; papi bűnök és laicizálódás; a papság és a hívek konfliktusai; a szegény papság és a reformáció; a vallásosság átalakulása a kérvényekben, mint a reformáció előzménye.

A megvalósulás és az eredmények összefoglalása

A forráscsoport feltárása megvalósult. Az Apostoli Penitenciária Levéltárában (APA) mintegy 3000 db 15-16. századi kérelmet tártunk fel és készítettünk róla másolatot, majd az anyagról excel adatbázist készítettünk (**1. eredmény**). A kérelmek feltárása az eredeti vállalkásunktól eltérően - a munkaterv engedélyezett módosításával - ezt követően kiterjedt az apostoli penitenciária nem magyarországi kérelmeire is a feldolgozás egyik kiemelt témakörében (házassági ügyek), illetve a vezető kutató a Münchener Állami Levéltárban olyan házassági pereskedési anyagot tárt fel, amelyek kapcsolódnak a pápai kérelmek anyagához. Ez a kutatás a késő középkori házasságok társadalomtörténeti feldolgozása során épült be a vizsgálatokba. A kérelmek in extenso átírásának és nyomtatott kiadásának célja a kutatás során módosult. A kiadás mintájául a német kutatások szolgáltak (*Repertorium Poenitentiarie Germanicum*, vol. 1–5, 1996–2005). A német kutatócsoport forráskiadása nyomtatott formában azonban félbeszakadt, létrehoztak viszont egy open access weboldalt, amelyen kereshető formában találhatóak meg a németországi pápai kérelmek (<http://www.romana-repertia.net>; <http://194.242.233.132/denqRG/index.htm>). Ennek hatására arra az elhatározásra jutottunk (jóllehet a Vandenhoeck & Ruprecht göttingeni kiadó már elfogadta közlésre a készülő kiadványunkat), hogy mi is ebben a formában tesszük közzé a magyarországi penitenciária kérelmeket. Ennek informatikai feltételeit azonban jelen pályázat keretében nem hozhattuk létre.

A forráscsoport feldolgozásának eredeti célkitűzése a konferencia előadások és tanulmányok mellett (lásd részletesen a közleményjegyzéket) egy magyar nyelvű monográfia és egy tanulmánykötet volt. A projekt során ez szintén módosult, azaz jelentősen bővült. Különösen a projekt eredményeinek nemzetközi megismertetése terén lettek bőségesek az eredmények. Így összesen megjelent:

- Magyar nyelvű monográfia: A vezető kutató megírta és publikált egy monográfiát *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban* címmel, amely 2011-ben a rangos Libri Kiadónál jelent meg. A kötet a kutatás több fontos témakörét érinti és dolgozza fel: az alsópapság késpkőzépkeri karrierlehetőségeit rekonstruálja és az alsópapság és a laikus társadalom szoros együttélésének, illetve mindennapi konfliktusainak kultúratörténetét mondja el mikrotörténeti elemzés keretében (**2. eredmény**).

- elkészült a kézirata egy magyar nyelvű monográfiának a késő középkori és koraújkori házasság társadalomtörténete témakörben (**3. eredmény**);
- angol-német nyelvű megjelent tanulmánykötet: a koraújkori parasztháborúk nemzetközi összehasonlító elemzése. A kötetet a vezető kutató szerkesztette, ő írta a bevezető tanulmányt és egy tanulmányt a Dózsa-féle felkelésről. A kötet *Armed Memory. Agency and Peasant Revolts in Central and Southern Europe* címmel a német Vandenhoeck & Ruprecht kiadónál jelent meg 2015 novemberében, 2016 hivatalos megjelenéssel. http://www.v-r.de/en/armed_memory/t-2/1037465/ (**4. eredmény**);
- A kutatási eredmények nemzetközi megismertetése még két további kötetet eredményezett. Az egyik egy angol monográfia a kutatás egyik fő tematikája, késő középkori vallási kultúra és mindennapi élet témakörben. A kötetet a vezető kutató publikálta (az OTKA projekt keretében és támogatásával) a rangos angol Ashgate kiadónál 2015 októberében *A Cloister on Trial. Religious Culture and Everyday Life in Late Medieval Hungary* címmel. <http://www.ashgate.com/isbn/9781409467595> (**5. eredmény**);
- A másik nemzetközi publikáció szintén az erőszak társadalom- és kultúratörténete témakörében jelent meg a *Hungarian Historical Review* folyóirat (Volume 4, Issue 2 2015) tematikus számaként a vezető kutató szerkesztésében, az OTKA kutatás keretében és támogatásával. Címe *Cultures of Christian–Islamic Wars in Europe (1450–1800)*, 8 tanulmányt tartalmaz, közte a vezető kutató tanulmányával *Turning Turk as Rational Decision in the Hungarian-Ottoman Frontier Zone* címmel (pp 315-345). <http://www.hunghist.org/index.php/issue-current/83-articles/301-2015-2> (**6. eredmény**).

Az eredmények részletes bemutatása

1. Excel adatbázis a forrásanyagról

Tartalmazza a kérelmek típusát, dátumát, a kérelmező nevét és típusát (laikus vagy egyházi személy; nő vagy férfi vagy házaspár; társadalmi állás: arisztokrata, nemes, polgár stb; a kérelem típusát, a kérelem szövegének regesztáját, valamint a benne foglalt történeti adatokat (helységek, személyek, események).

2. Megjelent magyar nyelvű monográfia

Erdélyi Gabriella. Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Budapest: Libri, 2011.

Szinopszis

Mitől bűn a bűn? Ki teszi azzá, és mit jelenthetett ez a mindennapokban egy olyan kulturálisan sokszínű területen, mint amilyen a 15-16. századi Magyar Királyság volt? Az emberek erőszakosabbak, kegyetlenebbek voltak, mint ma? Vagy más jelentései és funkciói voltak a mindennapi erőszaknak, amit ma már nem értünk? Mi állt a laikusok és papjaik – nem ritkán vérontással járó – összetűzéseinek hátterében? Miért volt lehetséges a parasztvezér Dózsa kegyetlen kivégzésének naturalisztikus elbeszélése, miközben a háború egykori résztvevői személyes visszaemlékezéseikben még azt is tagadták, hogy a harcok során egyáltalán embert öltek volna? Hogyan kerültek szerzetesek és papok a nemesség elleni paraszt felkelők soraiba? Miért büntettek egy asszonyt olyan tettért, ami egy férfi részéről elfogadottnak számított? Hogyan bújtak álruhába és öltöztek be töröknek, majd kereszténynek – papok is – a nagy török ellenes kereszties hadjáratok korában? Miért szöktek meg a reformáció előtt tömegesen a szerzetesek kolostoraikból? Miért alakulhattak ki csetepaték városalakók és a köztük élő diákok között?

A könyv célja, hogy érthetőbbé tegye, mit jelentett a modern kor előtt az erőszak az emberek mindennapjaiban és miként viszonyultak hozzá. Az erőszakos cselekedetek sokaságára adott hagyományos válasz szerint a késő középkori ember kegyetlensége, a mindennapok túlfűtöttsége jól megfér egy felfokozott, érzelmileg telített vallásossággal. E kettő feszültsége a civilizáció előre haladtával azonban egyre csökkent. Mindezt a szekularizáció, a modernizáció, a racionalizáció sémáival szokás illetni. Logikusnak és érthetőnek tűnik, de valóban így volt-e? Az erőszak mindennapiságát értelmezhetjük másképp is, nem csak a kegyetlenség megnyilvánulásának. Ehhez fel kell tennünk a kérdést: mi volt az oka, célja, funkciója az erőszak elkövetésének? Az antropológizáló társadalom- és jogtörténet megközelítését használva az erőszak megjelenését a konfliktus-megoldási folyamatok részeként, a konfliktusok megoldására irányuló folytonos egyezkedésként értelmezem. A korabeli erőszakos történetek forrásai a Magyar Királyságból Rómába küldött – sokáig titkosított – kérvények, amelyeket az Apostoli Penitenciária hivatalához nyújtottak be.

Rómában a szentévek megnyitásának ünnepi ceremóniái során, karácsony előnapján megindult az ünnepi menet a négy főtemplomhoz. A Szent Péter-bazilika gyóntatói haladtak elől, akik az Apostoli Penitenciária kötelékében álltak. Fehér karinges kispapok vitték előttük a felvirágozott bűnbánati pálcát. A megnyitandó szent kapu feltöréséhez – amely a pápai kegyelem szabad kiáramlásának kezdetét jelképezte – a pápa a Penitenciária vezetőjétől, a főpenitenciárius bíborostól vette át a bearanyozott kalapácsot. Ezzel ráütött a kaput elzáró falazatra, miközben a zsoltárverset énekelte: - Nyissátok meg az Igazság kapuit!

Az Apostoli Penitenciária a pápai kegyelemosztás központi orgánuma volt a 15. századtól a trentói reformig bezárólag, így szerte Európából számtalan erőszakról szóló történet itt futott össze. Mindaz, ami ellen Luther Márton fellázadt – a bűnbocsánat árulása, a zarándokok tömegei, a jócselekedetek üdvözítő ereje – e hivatalban sűrűsödött. 1520. december 10-ének reggelén Wittenberg kapuja előtt, az Elba partján Luther Márton elsőként nem az őt kiközösítő pápai bullát vetette a máglya lángjai közé, hanem a kánonjog kézikönyveit. Miért tette ezt?

A korabeli keresztény kultúrát a pápai jogászok által évszázadok alatt részletesen kidolgozott kánonjog szervezte, öntötte szavakba és cselekedetekbe. A Penitenciária hivatala a kánonjognak az élet minden relációjába behatoló szabályozása alapján osztotta a pápai feloldozást – néhány dukátért – az egyszerű híveknek olyan súlyos vétkeikért, mint a gyilkosság, hitehagyás és házasságtörés. A feloldozás jogát a kánonjog ilyen esetekben a pápának tartotta fenn, így a jog mindenekelőtt a pápai hatalmat szimbolizálta Luther számára. A pápai kegyelmet kérő egyszerű híveknek ezért hivatásos ügyvédekre volt szüksége, hogy kérelmüket a megfelelő latin stílusba öntsék és a Kúria labirintusában eligazodjanak. A kérelmezés a korban szorosan összefonódó kettős funkciót töltött be: a kérelmező a folyamat során bűnbocsánatot nyert. A kibocsátott pápai levél egyúttal bíróságok előtt hivatalos, bizonyító iratnak számított.

Céлом, hogy érthetőbbé tegyem, milyen módszereket alkalmaztak a késő középkorban-koraújkorban élők mindennapi, gyakran erőszakos konfliktusaik reprezentációja során a pápai kúriában. Azok az intézmények, jelen esetben a Penitenciária, amelyek részt vettek a reprezentációban, nem csupán közölnek valamit a múltból, hanem újra is teremtik azt. Hiszen a hívek – bármily kecsesítő is lenne az a történészek számára – nem azért mentek Rómába, hogy forrásokat állítsanak elő mindennapjaikról, hanem azért, hogy hasznát vegyék az ott kapott hivatalos dokumentumnak mindennapjaikban. Ezáltal a hivatal nem egyszerűen reprezentálja az ott előadott történeteket, hanem meg is teremti őket. Vagyis történeteim elsődleges főszereplői azok az emberek, akik bűneikről beszámoló és feloldozást kérő hívőket eligazították a hivatali eljárás folyamatában. Emiatt munkám első részében magával a hivatal működésével, a Rómába érkező feloldozást kérők és a hivatal kapcsolatával foglalkozom.

A pápai Kúria elé a nem egyházi kérelmezők leggyakrabban erőszakos tetteik vagy a házassággal kapcsolatos korabeli normák megsértése miatt járultak. A 15-16. századi mindennapokban elfogadottnak vélt normák megismerésére paradox módon éppen a normasértések elbeszélései adnak módot. A kulturális és társadalmi identitások együttléséről a gyakran erőszakos konfliktusok adnak számot. A konfliktusok feloldására hivatott korabeli intézmények azonban éppúgy gyökeresen átalakultak, mint a korabeli papság, amely a legnépesebb társadalmi csoportját adja a kúriai kérelmezőknek. Vajon ők számítottak a korban a legbűnösebb társadalmi csoportnak? Vagy pusztán számukra volt a legfontosabb, hogy otthon pápai levéllel igazolják magukat? Hiszen tudjuk, hogy a fegyelmezés folyamata teremti meg magát a bűnt. Az ezt kisajátító hivatal pedig felügyeli és újrateremti a társadalmi normákat és a mindennapi gyakorlatok megítélését. A pápai kegyelem tömeges használata, az egyház és a világi hívek intenzív kapcsolata teremti meg másfelől a morált: a kérvények elemzésével megfigyelhetjük ennek létrejöttét és működését a mindennapokban.

A kérelmek szövegei alapján úgy tűnik, hogy a laikusok és papok közötti konfliktusok – amelyeket erőszak és gyilkosságok kísértek – korántsem sorozhatók az egyházellenes jelenségek közé. Ezek a verekedések sokkal inkább szomszédsági, illetve kocsmai konfliktusokból származtak. Vitáik nagyrészt abból eredtek, hogy a világi hívek nagyon ellentmondásos elvárásokat tápláltak papjai iránt, ami a középkori papság szakrális státusának és társadalmi-világi szerepeinek kettősségében rejtett. A velük szemben támasztott összetett szerepelvárásokat jól tükrözik a sértések, amelyek hol papi, hol világi becsületüket vették célba. A szent és a profán szerepek tárházában mozogva sem az egyházi, sem a világi elvárásoknak nem tudtak megfelelni. Bár volt családjuk, háztartásuk és gazdaságuk, de ezek szerkezete és működése alapvetően különbözött híveikétől. A házvezetőnő és a feleség, az unokaöccs és a saját fiú, a földesúri szolgálatmentesség és a jobbágytelek, az esti iszogató és a részegség közötti különbségek mindig ott húzódtak a mindennapok hasonlóságai mögött.

Az oszmán hódításhoz és hódoltsághoz kapcsolódó képzeleteink is módosulnak a római kérelmek fényében. A törökökről sokak képzeletében elsősorban egyfelől a háború, pusztítás, rabszedés, másfelől a muszlim, vagyis egy idegen, hódító, erőszakos kultúra képzelete jelenik meg. Az egyéni elbeszélések azonban rávilágítanak a korabeli egyéni tapasztalatok és értelmezések világára. A Rómában elbeszélt történetekből úgy tűnik, a törököt nem csupán túlélni lehetett, hanem sokak számára a kultúrák találkozásából eredő kifogyhatatlan lehetőségek világát is jelenthette. A kultúrák közötti mozgást nem kényszerből, hanem önként választó határátlépők elbeszélései segítségével így olyan kérdéseket feszegethetünk, amelyek a kortársak egyéni identitását és önmegjelenítését, imázsát érintik. A török és a magyar világ között mozgó elbeszélései azt sejtetik, hogy a krízishelyzetek túlélésének mindennapos gyakorlatai közé tartozott a színlelés, az identitás megjelenítésének átalakítása.

A szökött szerzetesek elbeszélései sem az egyházi és a laikus szféra szembenállását, hanem a látszólag mozdulatlan társadalom dinamizmusát, a laicizálódás folyamatát jelzik. Pontosabban mindaz, amit e történetekben elhallgatnak: a koldulórendek kolostoraiba ugyanis feltevésem szerint a 16. század elején elsősorban nem szerzetesi elhivatottságból, hanem tanulni mentek a diákok. Mindezt azért tették, hogy a magas színvonalú kolostori iskolákban szerzett műveltségüket – a rendeket utólagos pápai jóváhagyással elhagyva – a „világba visszatérve” kamatoztassák.

Az egyházi-laikus, keresztény-pogány merev szembenállása helyett egy dinamikus kölcsönhatást érdemes tehát feltételeznünk, akár csak a nemes-jobbágy, vagy férfi-női viszonyokban. A jog és az erőszak mindennapi formái és jelentései korántsem tűntek mindig ellentétesnek. A falak nemcsak a szentévből omlottak le az aranykalapács ütései alatt, hanem majdnem minden nap.

Bevezetés	3
Szökött szerzetesek	23
A felemelkedés kapui	44
Vadakból civilizáltak: lázadó diákok társasága	66
Élet a falakon túl: útonlévő papok tábora	82
A népi kultúra virágkora: klerikusok és laikusok együttélése	101
Papi szerepek és gyilkosságok	124
A Dózsa-felkelés arcai: tabuk és emlékezet 1514 mítoszaiban	143
„Felvettem ruhájukat és köztük éltem”: pogány-keresztény imposztorok	163
Összegzés	174
Irodalom	179
Rövidítések	180

3. Magyar nyelvű monográfia (kézirat):

Címe: Erdélyi Gabriella, *Házasság a késő középkori és kora újkori Magyarországon*.
Tanulmányok

Tartalomjegyzéke

1. Bevezetés
2. „Szerettem egyszer egy nőt.” Házasságkötés és házasságtörés 1500 körül
3. A titok hiánya — klandesztin házasságok
4. “Married the sister of his late wife”: The negotiation of kin-marriages in Renaissance Hungary
5. Konverzió vagy bigámia? Újraházasodási stratégiák az iszlám-keresztény határvidéken
6. Nők a bűn hálójában
7. ‘For hope, pleasure and social advance?’ Marriage and Confessional Identity in Seventeenth and Eighteenth-Century Hungary
8. Appendix: "De matrimonialibus": Házassági kérelmek az Apostoli Penitenciária hivatalához

4. Megjelent német-angol nyelvű tanulmánykötet

Gabriella Erdélyi (ed.), *Armed Memory. Agency and Peasant Revolts in Central and Southern Europe*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2016.

Bővebben lásd itt: http://www.v-r.de/en/armed_memory/t-2/1037465/

5. Angol nyelvű megjelent monográfia a késő középkor vallási kultúra és mindennapi élet témakörben

Gabriella Erdélyi, *A Cloister on Trial. Religious Culture and Everyday Life in Late Medieval Hungary* (Catholic Christendom Series 1300-1700). Farnham: Ashgate, 2015.

<http://www.ashgate.com/isbn/9781409467595>

Szinopszis

In 1517, the usually tranquil friary in the Hungarian town of Körmend found itself at the centre of controversy when its Augustinian friars, charged with drunkenness, sexual abuses and liturgical negligence, were driven out and replaced with observant Franciscans. The agent

of change in this conflict, cardinal Thomas Bakócz, claimed to be acting in the name of 'cloister reform' motivated by a religious agenda, while the Augustinians portrayed themselves as the victims of a political game.

Based on the surviving interrogations of a papal enquiry into these events, this book illuminates the tensions and potential conflict that lurked within the religious culture of a seemingly unremarkable and remote town. The story of the friary trial of Körmend provides a fascinating window into religion and society of Europe at the dawn of the Reformation, investigating the processes by which ordinary people emerge as historical agents from the written records. By focussing on their experiences as represented in the trial documents the book reveals the spaces and borders of individual and communal action within the dynamic of lay-clerical relations negotiated in a friary reform at the beginning of the 16th century. Furthermore, the moral nature of the accusations levelled at the Augustinians - and whether these were justified or instigated for political reasons - offers further insights into the nature of late-medieval Catholicism and the claims of Protestant reformers.

6. Angol nyelvű tematikus folyóirat szám a kora újkori háborúk kultúrtörténete témában.

<http://www.hunghist.org/index.php/issue-current/79-hhr-issue/296-volume-4-issue-2>

Tartalomjegyzék

The Hungarian Historical Review
New Series of Acta Historica
Academiae Scientiarum Hungaricae

Volume 4 No. 2 2015

Cultures of Christian–Islamic Wars in Europe (1450–1800)

Gabriella Erdélyi

Special Editor of the Thematic Issue

Contents

Articles

ANASTASIJA ROPA SUZANA MILJAN and HRVOJE KEKEZ	Imagining the 1456 Siege of Belgrade in <i>Capystranus</i> The Memory of the Battle of Krbava (1493) and the Collective Identity of the Croats
GABRIELLA ERDÉLYI	Turning Turk as Rational Decision in the Hungarian–Ottoman Frontier Zone
BRIAN SANDBERG	Going Off to the War in Hungary: French Nobles and Crusading Culture in the Sixteenth Century
ZOLTÁN PÉTER BAGI BALÁZS LÁZÁR	The Life of Soldiers during the Long Turkish War (1593–1606) Turkish Captives in Hungary during Austria's Last Turkish War (1788–91)
DOMAGOJ MADUNIĆ	Taming Mars: Customs, Rituals and Ceremonies in the Siege Operations in Dalmatia during the War for Crete (1645–69)
CRISTINA BRAVO LOZANO	Madrid as Vienna, Besieged and Saved. The Ceremonial and Political Dimensions of the Royal Cavalcade to Atocha (1683)

Szinopszis

The volume is intended to provide a collection of essays that represent pioneering new advances, from methodological and thematic perspectives, in the study of the cultural history of wars in East Central Europe from the late medieval period to the end of the eighteenth century. Adopting the expression introduced by John Keegan (*The Face of Battle*), who triggered the “cultural turn” in the study of the histories of war, the essays will attempt to depict the *faces of war*. The intention is to offer insights from various perspectives into aspects of war that have been neglected. The focus will therefore be on the *experiences* and *memories* of contemporary agents.

We invite essays that focus on issues such as: How did participants perceive and interpret the violence of war and their own roles in it? Why did they write about their experiences afterwards? What kinds of survival strategies did peasants, citizens and nobleman develop amidst the everyday experiences of brutality, devastation and death? How was extreme cruelty remembered, and how was war experienced by women (with regards both to incidences of violence such as rape, but also everyday questions of survival and the renegotiations of shifting social positions)?

In addition to the sources on which historians of war have traditionally drawn, we are particularly interested in essays that devote attention to narrative sources. As personal accounts were produced subsequently, war experiences are constructed through the process of remembering. Did the terrors of war make it possible for individuals to portray their life histories in linear narratives? Post-war efforts to remember and forget and the appropriations of the memory of war also deserve close scrutiny. How did reality and mythology (about the extreme brutality of the enemy, for instance) blend in individual memory and in the cultural memories of communities? It would also be interesting to identify forms of expression of cultural memory, including not only monuments but also local rituals of remembrance.

Alongside the experiences and representations of suffering, destruction and violence, wars have also been perceived as events of cultural exchange and transcultural interaction. Thus it is interesting to study situations in which, in multi-confessional regions and on the borders of the Christian and Islamic worlds, wars involved encounters between different cultures. How did individuals develop various strategies with which to turn both the perils and the possibilities inherent in these encounters to their own advantage?

The images of war and violence with regard to both the visual arts and narrative sources, modes of textualization in poetry, pamphleteering and historiography are also of primary interest. How did early modern chroniclers portray collective violence and the enemy? It would also be worthwhile to examine the ways in which the images of the war related to, used or reinterpreted written discourses. A new analysis of the texts of peace treatises, for instance, could shed some light on the changing concepts of war, violence and the enemy.